

BARTÓK BÉLA

BARTÓK BÉLA az idén töltötte be 60. életévét. Ezért itthon is gyakrabban találkozunk nevével a fővárosi hangversenyek műsorán. De hol vagyunk mi még attól, hogy ezt a nagy magyar tehetséget a maga teljes jelentőségében értékelni tudjuk! A külföld már közelebb jutott ehhez a felismeréshez. Bartók Bélát ma már az egész művelt világ mint korunk zenéjének egyik legnagyobb mesterét ismeri és emlegeti. A világjáró művész első-sorban mint nemzetének küldötte, mint e nemzet szellemiségének képviselője szerepel a külföldi nagyvárosok közönsége előtt. Így, midőn Bartók az igazi nagy szellemek minden propaganda és láрма nélkül megívott győzelmet aratja külföldön, ebben az elismerésben baráti és ellenséges államok egyaránt a magyar szellemiség előtt hajolnak meg, az előtt a nemzeti közösség előtt, amelyből ez a nagyszerű alkotó erő kiszakadt.

Előttünk áll karcsú, törekeny alakja, amikor mint előadóművész egy-egy dicsőséges külföldi körútja után megjelenik a budapesti hangversenydobogón. Fellépésében, mozgásában olyan egyszerű, nemes, finom, zajtalan, mint a benső világra koncentrálódó kivételes egyéniségek. Feje az uralkodó homlokkal és szemekkel csodálatosan tiszta vonalú. Átszellemült arcán, játéka közben mintha a hófehér haj ezüstös visszfénye találkozna valami sajátos benső ragyogással. Ahogy ujjai megszólaltatják a billentyűket, érezzük ennek a benső erőnek a hatalmát, mindenben a lényegyet kutató, sugárzó zenei értelem és magával ragadó szuggesztív erő uralmát, amely különösen saját műveinek tolmácsolásában nyilatkozik meg. Mély felelősségérzet és komolyság, hajlíthatatlan gerincesség, megalkuvásnélküli, nyilegyenes cél-tudatosság, fáradhatatlan problémalátás jellemzik Bartók minden emberi és művészi ténykedését. Csak azt adja, ami az ő benső törvényszerűségének és igazságának megfelel, akár tetszik, akár nem.

Ez a törekvés, amely mindig a lényegre irányul, egyet jelent a tökéletességre, a teljességre irányuló vággyal és egy mélyen etikus világszemlélettel, amely nélkül nincs igazi nagy alkotás. A legvégső cél az a magasság, ahol a művészet már nem egyéb, mint hitvallás, minden dolog végső értelmének felfedése.

Bartók egész eddigi művészi pályafutása nem egyéb, mint ezeknek a csúcsoznak a mind teljesebb meghódítása. Százszorosan nehéz volt ez neki, egy olyan művésznek, aki nem a kitaposott utakat követte, hanem hazája gazdag népzenejének ihletésére, faji talajban gyökerező, ősrégi elemekre visszamenő és mégis egészen új és egyéni zenei nyelv kiépítésére törekedett. Fokról-fokra bontakozik ki ez a zenei nyelv. Liszt Ferenc késői stílusa, Strauss Richard, Debussy, Stravinsky, a fiatal, forrongó évek mintaképei. I. zenekari Suite-je, Rapszódiaja még a romantika örökségén épít tovább. De elérkezik a magyar zenetörténet sorsdöntő esztendeje: 1905, amikor Kodályval elindul népzenei kutató útjára. Eldugott kis falvakban, hegyekben, pásztorok között, talán életük legboldogabb idejét élik ők ketten, hogy ne csak dallamokat tanuljanak, hanem ezeknek eleven életét, lelki gyökereit, az egész népi kultúra szellemét is magukba szívják. Talán ezek az évek, a fenséges havasok magánya, a természettel egybeforrt emberi lelkek egyszerűsége és bölcsessége érelték ki bennük is a tévedhetetlen egyenességet, a konvencióktól, érzelmektől, dagályosságtól teljesen ment szabad szellemet. Mint tudat alatt szunnyadó anyanyelvükre ébrednek rá a magyar népdal klasszikus sajtáságaira s ebből a nagy egymásra találásból születnek meg most már az igazi Bartók-művek.

Azok a mesteri népdalfeldolgozások, amelyek a zongorakísérettel ellátott népdalokban, gyermekeknek írt apró zongoradarabokban hangzottak fel

először, művészi becsüknél is nagyobb jelentőségűek az általános nemzeti kultúra szempontjából. Az új magyar műzene két nagy mestere minden területen egy nagy nemzeti eszméért küzd. A népi dallamkincset, mint megújító erőt akarja az általános nemzeti művelődés és öntudat központjába állítani s így egy új honfoglalást megindítani, amely századokra megszabja a magyar szellemi élet útját.

Bartók, mint korának egyik legegényibb és legérdekesebb zongoraművésze, hangszerét alkotó munkásságában elejétől fogva nagy előszeretettel érvényesíti. A népzeneből szabadon kibontott erővel legelőször a zongora nyelvét újítja meg. Micsoda új hang volt Nyugat kimerült, enervált idegmuzsikájával szemben az „Allegro barbaro“ ritmikus erejének szinte dionizoszi viharzása! De addig, amíg Bartók a forrongó évek zongoraműveitől kezdve eljut a nemrég Amerikában is megjelent „Mikrokosmos“ című zongoratanulmányaihoz, még hosszú az út. Neki is szembe kell nézni — nemcsak eleinte, de még ma is — azzal az általános bizalmatlansággal, amellyel a romantika gondolatvilágában nevelkedett közönség az új zenével szemben viseltetik. Bartók nyelve olyan változást jelentett a múlttal szemben, hogy az emberi lélek legnehezebben formálható, legkonzervatívabb rétege, az érzelmi világ csak lassan tudja követni. A túlnyomó többség ma még mindig csak a hiányát érzi egy új művészetnek, közeledik is hozzá, de mintha félne saját arcának meglátásától, visszamenekül a múlt otthonosabb, kendőzöttebb, nyugalmasabb világába. Pedig Bartók zenéje a legfőbb bizonyítéka annak, hogy a jelenben is megvan az új erős élet minden gazdagsága. Műveiből korunk lelke is szól hozzánk, ahol viharok és örvények vesznek körül, de ez a mi életünk. Csodálatos érzés, mikor ez a zene a mai ember szívét megüti, mikor hangokban fejeződik ki előttünk az, amire szavakat nem találunk.

Valóban mintha minden emberi vágy olthatatlan szomjúságát és nyugtalanságát hordaná magában a 30 év körüli Bartók Béla. Ez a mélyen emberi, kereső, küzdő jelleg, ez az örök kérdés a nagy Ismeretlen után minden művében feltűnik. Ez a kérdés az, amely „A kékszakállú herceg vára“ című egyetlen operájának még impresszionisztikusan csillogó színorgiáiban is keresztültör. A téma, amely alkalmat ad a forrongó bartóki lélek egyik legmélyebb megnyilatkozására: az örök férfi és az örök nő tragédiája. A Kékszakáll várának hét bezárt kapuja a férfilélek szimbóluma. Judit, az örök női vágyódás megszemélyesítője — bár érzi, hogy a tudás a végzete lesz — nem nyugszik addig, míg ezek a titkok sorjában meg nem nyílnak előtte. Teljesen a magyar népdal lélekzetét követő két énekszólam áll itt szemben egymással, a magyar nyelv és dallam összeolvastásában igazi útmutatók a magyar opera történetében. A nyugtalan, folytonos kételyt kifejező női énekszólam megragadó ellentéte a férfi énekszólamában felhangzó tudó, figyelmeztető, de megrendíthetetlen nyugalom, majd a fájdalmas rezignáció. És hiába pihennek meg egy kis időre a hatalmas fokozásban előretörő zenei erők a könnyek tavánál, hogy mint zenévé vált zokogás, soha nem hallott csodálatos hangzatokkal szorítsák össze szívünket. Az iram folyik tovább, megrázó küzdelemben és szenvedéllyel, hogy annál nagyobb legyen a végső letörés, a ráébredés a boldogságért vívott minden emberi küzdelem hiábavalóságára. Ahogy ez a zene az éjsötétségből kibontakozó hangszínek káprázatos crescendóján keresztül újra eljut a mindent magábaolvastó, vigasztalan, vak éjszakáig — a vár kapui újra bezáródnak, — olyan megrázó kifejezése az emberi magánosságnak, amilyent csak a nagy alkotók tudnak átélni és formába önteni.

„A fából faragott királyfi“ című táncjátékában is a küzdelem a főmotívum, de itt már a ritmusé a nagyobb szerep. Az igazi királyfi küzd a királylány szerelméért, akit csak a királyfinak felöltöttetett fabábú érdekel. Útját

állja a meginduló erdő, a medréről kilépő patak: mind Bartók misztikus természetfestésének zseniális megnyilatkozásai. De hiába a végső győzelem mámoros elragadtatása, a fabábú táncának groteszk, démoni ritmikája másról beszél. A xylophon száraz kopogásában a basszus élesen csapkodó akkordjával mint vakmi szívettpő kacagás hallatszik; a benső keserűségek, az emberi reménytelenségek zenéje muzsikál belőle, amely kíméletlen Őszinteséggel mutatja meg a fabábokat kergető Ember szánalmas kicsiségét.

S mi más „A csodálatos mandarin“ táncjátékának lényege, mint az összes zenei erőknél egyetlen felfelétörő fokozása, a mindig ismétlődő bartóki küzdelem az elérhetetlen után? Valaminek a szenvedélyes üzése, ami értelmet ad az emberi élet minden szenvedésének, akarásának, amiben megnyugodhatik, feloldódhatik. Minden eszköz a lelki dinamika kifejezését szolgálja. Éles diszsonanciái úgy hatnak, mint egy felkavart korszak lelkének minden oldalról megnyíló örvényei, ahol egy hatalmas kataklizma felszínre hozta a lélek mélyén szunnyadó, békés korokban háttérbe szorult rejtelmes, ősi erőket.

Ennek a benső tűznek, olthatatlan szomjúságnak mindig teljesebb kifejező eszköze lesz Bartók népzeneitől ihletett elragadó erejű és gazdagságú ritmikája. Tiszta zenekari oeuvre-jében az 1909-ben bemutatott II. Suite jelzi a határvonalat, amelytől kezdve Bartók háta mögött hagyja az Erkel—Liszt-féle romantikus, cigányos magyarság világát és az igazi magyar népzene szellemében alkot. Ennek a mély rétegből kivirágzó új zenei magyarságnak mintegy betetőzője volt híres zenekari Tánc-suite-je. Az 1925-i prágai nemzetközi zeneünnepélyeken valóságos forradalmat idéz elő ez a mű. Forró lélezete, barbár őseroje, izgató, elragadó lendülete a népzenei források teremtetőerővel való mesteri formálásában tárultak a bámuló hallgatóság elé. Az ellenséges állam fővárosában tombolva ünneplik a magyar mestert, mert az idegen fülek igen jól kiéreztek a mű nemzetközi sablontól teljesen elütő, erőteljes faji jellemét, a nyugati kultúrával vértezett keleti magyarság arcát.

A népi szellemnek ez az ábrázolása Bartók későbbi műveiben mind jobban átszellemül s valami sajátos kettősségben tűnik fel. A ritmus, mint minden élő folyamatot egyesítő őserő és mozgás, mindig nagy szerephez jut, de emellett mindig jobban kibontakoznak a vonósnégyeseiben, II. Zongoraversenyében már feltűnő „Prestissimo“-tételek szinte kísérteties légiességgel suhanó, ellobogó hangviziói s azok az anyagtalanná szellemült összhangok, amelyek földöntúli titokzatossággal, halvány ezüstös fényű derengéssel kúsznak fel a ködös félhomályból. Mintha Bartók ezekben a gyönyörű színtantáziákban már metafizikai régiókon át kutatná azt a titkot, amelyet a ritmus földi világa nem tudott megfejteni. Így lesz az 1930-as évek legfőbb problémája a tudatos kristálytisza formálással megkötött erő, új hangszerszínek kutatása és kombinációja, a zene anyagának a színek által való megújítása, a hangszerek lelkének felidézése, zenei lehetőségeinek teljes kiaknázása. Csodálatos kifinomodása a hallóérezéknek és a benső világnak! Gondoljunk csak a „Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára“ című művének Adagiojára. Hangzatok, amelyeket olyan jól ismerünk már az „Éjszaka zenéje“ kis zongoradarabjából. A természetimádó művésziélek gyönyörű álmai ezek, ahol a zene teljesen elveszti földhözköttöttségét, az éj titokzatos, remegő hangjaiban való teljes beleolvadással tágítja ki a lét szűk korlátait s az örök világegyetem részesévé válik.

Az ilyen lelkiség a költői eszmében is csak az őseredeti, mélyen emberi témák után vágyódik. Hol találná meg ezt teljesebben, mint a népi költészetben, a kilenc csodaszarvasról szóló ősi népballada mitikus világában. „Cantata profana“-nak hívja Bartók ezt az egyik leghatalmasabb alkotását,

amely címe ellenére is mélyebben vallásos jellegű, mint sok jellegzetes egyházi kompozíció. Itt már a csúcson vagyunk: a művészet mint hitvallás, amelynek szenvedélyes istenkeresése az ősi, tiszta létformák után való vágyban nyilvánul meg. Egy új világ zenei hirdetője ez a mű, amelynek hatalmas szerkesztő erővel felépített, mindent magával sodró polifoniája, bensőséges, mély lírája, a polifóniából kibontakozó új összhangjai a legkülönbözőbb oldalokról csillogtatják meg előttünk a mindig megújuló és mégis mindig örök zenei törvények világát. Csakis ezen a zenei nyelven lehetett kifejezni Bartók új világszemléletét. El mindentől, ami az embert megfosztja a természetől, az élettől és önmagától, el a mesterkéeltség és lapos célszerűség világától, hogy újra visszatálhassunk az örök erkölcsi értékek eredeti érzelmi gyökereihez, élményszerűségéhez. Így emelkedik az Ősi ballada két legszebb, befejező sora — „A mi szájunk nem iszik többé pohárból, csak tiszta, hűvös forrásból“ — a bartóki eszmevilág legfőbb szimbólumává.

Ez a lélektisztaság és nemesség az ezüsthajú Bartók Bélát újra visszatéríti a fiatal lelkekhez. Megírja a máris világhírű „Mikrokosmos“ című zongoratanulmányait, amelyekben az egész zongorapedagógiát rendkívül kiszélesített zenei látókörrrel új alapokra fekteti. S megírja azokat a gyönyörű ifjúsági kórusait, amelyekkel ő is bekapcsolódik Kodály idevonatkozó nagyszabású kultúrmunkájába. Így nevel az új magyar műzene emberi és nemzeti együttérzésre. Eszköze a népi dallamok, ritmusok, szövegek összefogó ereje, ugyanakkor, mikor a legművészbibbi táplálékot nyújtja a felmagasztalt gyermeki lélek számára.

És ha szólni akarunk még Bartók Béláról, a tudósról, a zenei folklore mai legnagyobb világtekintélyéről — akinek a népzenei tanulmányai a művelt világ minden nyelvén megjelentek —, itt is elsősorban mint a tudományos ethika nagy harcosát tisztelhetjük benne. Kodályval együtt végzett 3 évtizedes népzenei kutatásainak eredménye a mg gyár művelődéstörténelem egyik legnagyobb fontosságú szellemi értéke, a nemzeti önismeret főszöke. Bartók óriási anyagát feldolgozó, összehasonlító módszerével, — amellyel a szomszéd- és a rokonnépek népzenejének egymásra gyakorolt hatását vizsgálja —, egy hajszállal sem tér el a szigorúan tudományos szempontoktól. Itt is csak a lényeg, a mülandó, napi vélemények és izlések felett álló igazságot tartja szem előtt. Igen sokat támadták. Román népzenei gyűjtései miatt itthon hazafiatlansággal vádolták, viszont odaát azt hányták a szemére, hogy a tudomány módszereiből a románság ellen politikai fegyvert kovácsol. De Bartókot semmi sem ingatta meg fanatikus igazságszeretében — s az idő őt igazolta. Mert, amikor szlovák népdalok, román táncok, rutén kolo-mejkák, bolgár ritmusok egyformán mutatják a művésznek és a tudósnak az utat a zene szüztiszta forrásai felé, hogy ezekkel csak még Öntudatosabbá és termékenyebbé tegye saját magyar zenei anyanyelvét, egy európai láthatárú magyar nemzeti öntudatoság hirdetője lesz, aki az igazabb, boldogabb Magyarország számára alkotott.

S ahogy a nagy művészek mindig intuitív hírnökei és útmutatói nemzetük jövőjének, úgy hinnünk kell, hogy a Gondviselés nem hiába adta nekünk magyaroknak, éppen nagy történelmi megpróbáltatásaink idején, Bartók Bélát. 60-ik születésnapjára legszerényebb hálakép azért, hogy felmérhetetlen munkával és zseniális művészetével, itthon éppen úgy, mint idegenben, egyaránt csak hazája javát és nagyobb dicsőségét szolgálja, hallgassuk és értsük meg az ő szavát. Nyugodtan rábízhajjuk magunkat, mert olyan szózat ez, amely a magyar nemzetet ma Európa vezető zenei nemzetévé emelte.

PRAHÄCS MARGIT